

JAKUB Z. LICHAŃSKI¹

ORCID 0000-0002-1943-5069

Uniwersytet Warszawski

KANON LITERACKI: CZY TO ZWIERZĘ METAFIZYCZNE CZY AUTENTYCZNY PROBLEM?

ABSTRACT. Lichański Jakub Z., *Kanon literacki: czy to zwierzę metafizyczne czy autentyczny problem?* [The Literary Canon: Is It a Metaphysical Animal or a Real Problem?] *Studia Edukacyjne* no. 76, 2025, Poznań 2025, pp. 19-30. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. Submitted: 01.04.2025. Accepted: 02.06.2025. DOI: 10.14746/se.2025.76.2

The problem of the “literary canon” should be treated as an element of a lecture on the history of literature, but perceived as a summa of knowledge about works that, in individual eras, played a significant role in determining patterns. A bit like in late antiquity and the Middle Ages, such a role was played by the “Virgilian circle” or later polemics initiated by the famous *Querelle des Ancienes et des Modernes*. In didactic practice, we should focus on teaching how to read literary texts, and in this respect, the aforementioned rhetoric and rhetorical criticism, as well as traditional descriptive poetics and philology, can be of great help.

Currently, with the multitude of achievements, the second determinant is, as Tadeusz Żabski pointed out, “readers’ tastes”, or more broadly – a literary audience that “wishes” such literature and not another. In this situation, we should rather take care to consciously shape these “reading tastes” in some way, but by defining, in the didactic process, also through literary discussions, the values that cultural texts create and promote.

Key words: literary canon, school education, university education, tradition, culture, axiology, readers’ tastes, rhetoric and rhetorical criticism, philology, Internet

Problem

12 marca 2025 roku w siedzibie Towarzystwa Naukowego Warszawskiego odbyła się debata na temat: „Kanon literacki wobec wyzwań współczesnej kultury”. We wprowadzeniu do niej napisano²:

¹ Prof. zw. Jakub Z. Lichański, Członek zwyczajny TNW, Extraordinary Member of the Who is Who Gesellschaft für biographische Forschung, Editor-in-Chief FORUM ARTIS RHETORICAE, e-mail: zjlchan@uw.edu.pl

² Listy zapraszające na debatę 6 i 12 marca 2025 roku, do których dołączono cytowane wprowadzenie oraz plakat.

Kultura dziś – jej formy i kierunki ewolucji – to obszar ciągłych dynamicznych zmian dokonujących się na skalę nieznaną chyba poprzednim pokoleniom. Wpływ mediów elektronicznych oraz portali społecznościowych na kształtowanie się praktyk i gustów w obszarze kultury prowadzi do sytuacji, które nie sprzyjają funkcjonalności samego pojęcia „kanonu”. Wyklucza je właściwie jako sprawcze narzędzie opisu cała kultura internetu, opierająca się, z jednej strony, na kulturowej „wszystkożerności” (to pojęcie często używane przez antropologów) i równoznaczności wszystkich tekstów kultury, a z drugiej – na rozwoju kulturowych praktyk niszowych. Ważne jest tu także rosnące znaczenie kultury (i literatury) popularnej, której nie da się już opisywać przy pomocy konwencjonalnych twardych hierarchii „wysokiego” i „niskiego”. Dzisiejsza humanistyka, uczulając na kulturę podmiotów społecznie słabych czy marginalizowanych, musi opatrywać klasyczne pojęcie „kanonu” różnymi zastrzeżeniami i dopowiedzeniami. Globalizacja zaś stawia pytania o kanon w jeszcze odmiennych kontekstach – także politycznych czy ekonomicznych.

Pytania o kanon literacki powracają wciąż przy okazji dyskusji o programach szkolnych czy akademickim nauczaniu literatury, historii oraz języka polskiego. Pojawiają się także w programach polityków i inspirowanych przez nich publicznych debatach. Te dwie sytuacje kulturowego „obowiązku” – pedagogiczna i polityczna – oddalają jednak pojęcie kanonu od pytań i dylematów dzisiejszych uczestników kultury. Żeby go do nich przybliżyć – na pewno trzeba mówić o wielu kanonach, traktując je jako zbiór otwarty.

Z tych wstępnych rozpoznań wynikają główne pytania naszej debaty:

- jak mówić o kanonach literackich dziś?
- jaką funkcję pełnią kanony we współczesnej kulturze? Czy stabilizują jakieś „status quo”, czy otwierają na to, co nowe?
- jak wykorzystywać dzisiejsze konstelacje kanonów do stymulowania potrzeb kulturowych?
- co zrobić z kanonami literackimi w nauczaniu? co robić z literaturą popularną?
- kanony i modele lektury
- historia literatury i kanony.

Debatę zapoczątkowały wystąpienia: prof. Krzysztofa Biedrzyckiego (UJ), prof. Michała Kuziaka (UW), prof. Marka Łazińskiego (UW), prof. Żanety Nalewajk (UW), prof. Bartłomieja Szleszyńskiego (IBL PAN), a moderowali ją: prof. Wojciech Dudzik (UW) oraz prof. Ewa Paczoska (UW). Dyskusja, która rozwinęła się po wystąpieniach wyżej wymienionych osób krążyła w zasadzie wokół wskazanych problemów. Jednak *de facto* skoncentrowała się tylko na uzupełnieniach do kwestii wskazanych we wprowadzeniu.

Generalnie zgadzono się, że trzeba debatę tę kontynuować, bowiem w jej toku udało się tylko dookreślić problemy, ale ich nie rozwiązano. Tymczasem samo zagadnienie pozostało tylko wstępnie opisane.

Pytania

Podstawowa kwestia – czym jest kanon – pozostała jednak nierozwiązana. Wśród pytań, które padły, ale nie znalazły odpowiedzi, pojawiły się między innymi:

1. PROBLEM – dlaczego z kwestiami rozważań nad kanonem zostały wskazane kwestie polityczne oraz ekonomiczne? Jako użyteczne narzędzie do panowania (Nb. *Fundacja + Honor Harrington*)³, czy jako narzucanie np. pewnego typu literatury, tzw. lit. popularnej, ale w wersji *light* dla JAKIEGO CELU SPOŁECZNEGO? Zysk finansowy, czy przedstawienie problemu(ów)⁴? Np. społecznych? Tymczasem tzw. literatura i kultura popularna stawia często b. niewygodne pytania m.in. o kondycję duchową, intelektualną współczesnego społeczeństwa, które zaczyna odczuwać brak jasnych GENERALNYCH NORM ETYCZNYCH, jakimi winniśmy się kierować w życiu⁵.
2. *Pojawiają się także w programach polityków i inspirowanych przez nich publicznych debatach.*
3. PROBLEM – jakich debatach? Jakoś ich nie widzę, a wciąż jest „młócka” ale bieżących problemów politycznych, a na kulturę czy literaturę nie ma w nich miejsca, a już jeśli to najczęściej jest to tylko wygodnie dobierane przykłady, które pomijają tematy niewygodne, np. kto pamięta jeszcze film Akiry Kurosawy *Zły śpi spokojnie* {daruję tytuł oryginalny}, który podniósł problem, jak potężny magnat finansowy zabija nawet najbliższych, aby ocalić siebie i swych mocodawców przed kompromitacją?
4. *Pytania o kanon literacki powracają wciąż przy okazji dyskusji o programach szkolnych czy akademickim nauczaniu literatury, historii oraz języka polskiego.*
5. PROBLEM – w programach MUSIMY pokazać pewne spectrum tego, co BYŁO i ew. JEST jako dorobek pokoleń⁶. Np. dlaczego w niektórych literaturach, np. japońskiej współczesnej są nawiązania do TRADYCJI?

³ Cf. J. Asimov jako autor cyklu *Fundacja* oraz D. Weber jako autor cyklu *Honor Harrington*. Por. J.Z. Lichański, „Fundacja” i „Honor Harrington”. *Jak fantastyka przegoniła rzeczywistość*. Literatura i Kultura Popularna, XXIX, 2023, s. 123-145.

⁴ Zwracam uwagę, że od czasów Adorna i Horkheimera literatura, *resp.* teksty kultury są traktowane jako towar! Por. T.W. Adorno, *Przemysł kulturalny. Wybrane eseje*, Warszawa 2021. Z drugiej strony, specjalny numer „Folia Litteraria Polonica” *Polska literatura kryminalna XX i XXI wieku. Propozycje lektur*, red. A. Mazurkiewicz, 1 (66), 2023 przynosi kilkanaście artykułów, które wskazują m.in. na problemy, jakie np. podaje współczesna literatura sensacyjna i kryminalna.

⁵ Literatura jest tutaj bardzo obfita, por. *Duchowość w literaturze popularnej*, red. o. Ł. Krauze, prof. B. Trocha, Warszawa 2024 [seria: *Forum Artis Rhetoricae*, 2024, vol. (3-4)], tu dalsza literatura przedmiotu. Także serie wydawnicze: *Literatura i kultura popularna*, red. T. Żabski, A. Gemra, t. I-XXXI, Wrocław, czy *Fantastyczność i cudowność*, red. T. Ratajczak, B. Trocha, t. 1-7, Zielona Góra.

⁶ Jak przypomniała Ann Thompson: Słowa „kanon” i „klasyczny” **przywołują pojęcia oceny i hierarchii**. Kanon literacki można wąsko zdefiniować jako to, co jest akceptowane jako autentyczne (jak na przykład w kontekście odróżniania dzieł kanonicznych od apokryficznych w odniesieniu do Biblii lub Szekspira), ale zwykle definiuje się go szerzej jako to, co uważa się za „dobrą” literaturę, w rzeczywistości „najlepszą” literaturę: to, co warto zachować i przekazać z pokolenia na pokolenie. Termin „klasyczny” może być czasami używany w odniesieniu do całego kanonu (jak wtedy, gdy całą literaturę grecką i łacińską nazywamy „klasyczną”) lub może być niejasno pejoratywnym określeniem oznaczającym „konwencjonalny” (jak w zdaniu „To klasyczny przykład tragedii zemsty”), ale może być również terminem wysoce chwalebnym, stosowanym do dzieła literackiego, które znajduje się nie tylko w kanonie, ale na szczycie hierarchii kanonicznej, „wielkiego” **dzieła postrzeganego jako mające szczególną wartość dla swojej kultury** [podkreśl. – JZL], por. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-19250-2_7, (2025-03-17).

6. *Te dwie sytuacje kulturowego „obowiązku” – pedagogiczna i polityczna – oddalają jednak pojęcie kanonu od pytań i dylematów dzisiejszych uczestników kultury⁷. Żeby go do nich przybliżyć – na pewno trzeba mówić o wielu kanonach, traktując je jako zbiór otwarty⁸.*
7. PROBLEM – tu zgoda: istnieją pewne kanony, czy raczej ISTNIAŁY, które jakoś to wszystko porządkowały i w sferze pedagogiki, i w sferze polityki, z tym, że obie trzeba jakoś zdefiniować. Pedagogika czyli co – wychowanie w jakim systemie wartości i norm; polityka – jako kierowanie społeczeństwem, aby osiągnąć jakieś dobro? Dla wszystkich, czy tylko dla wybranej grupy?
8. *Jak mówić o kanonach literackich dziś?*
9. PROBLEM – kanon jako wskazanie na te dzieła, które wyznaczają, może opisują, prezentują problemy, z jakimi się dziś stykamy, które nas niepokoją, które wydają się groźne dla, jak chciał Voltaire, „uprawy własnego ogródka”?
10. *Jaką funkcję pełnią kanony we współczesnej kulturze? Czy stabilizują jakieś „status quo”, czy otwierają na to, co nowe?*
11. PROBLEM – kanony określają to, co winniśmy znać, aby sensownie mówić o współczesnych problemach, por. uwagi Ann Thompson. Np. dalszy rozwój AI i co z tego wynika dla nas, jako społeczności⁹? Czy warto wracać do dawnych kanonów, zwłaszcza literackich, czy one mogą nam do czegoś dziś służyć (Nb. Perez-Reverte, który nagle „zobaczył” w trakcie wojny w dawnej Jugosławii, „powtórkę” z wojny trojańskiej, albo Rushdi, który w *Klaunie* opisał powtórkę konfliktu znanego z *Ramajany*)?
12. *Jak wykorzystywać dzisiejsze konstelacje kanonów do stymulowania potrzeb kulturowych?*
13. PROBLEM – co to znaczy „stymulowanie potrzeb kulturowych”? Kto ma niby to robić? Wydawcy, instytucje rozdające granty, itd.¹⁰
14. *Co zrobić z kanonami literackimi w nauczaniu? Co zrobić z literaturą popularną?*
15. PROBLEM – to pytanie o tradycję; czy postrzegamy ją podmiotowo, czy przedmiotowo? Kultura ma charakter kumulatywny i tu tkwi problem¹¹. Jak poradzić sobie z tym, skoro wciąż redukujemy m.in. historię literatury czy raczej literatur?

⁷ Ale zmieniło się także „uczestnictwo w kulturze”, por. G.D. Stunża, R. Bomba, P. Siuda, K. Stachura, *Dwa zero czy zero? Błogi o tematyce kulturalnej a przemiany kultury uczestnictwa*, Gdańsk 2015.

⁸ Pouczająca jest dyskusja, jaką można na ten temat znaleźć nawet w Wikipedii, por. https://en.wikipedia.org/wiki/Western_canon, (2025-03-17), gdzie podana jest nie tylko bogata literatura problemu, ale też lista innych literatur, które także mają swoje kanony!

⁹ Cf. E.J. Larson, *The Myth of Artificial Intelligence. Why Computers Can't Think the Way We do*. Cambridge, MA. 2021.

¹⁰ To już robiono w wieku XVIII, np. I. Krasicki (np. *Żona modna*), A. Naruszewicz (np. *Chudy literat*), ale efekt był mizerny. Zatem, pewne świadome działania są z jednej strony konieczne, ale mogą być bardzo groźne, por. tzw. literatura socrealistyczna, która skończyła się cenzurą dzieł „nieprawomyślnych” i selekcji książek w bibliotekach, por. S. Kondek, *Eksterminacja literatury popularnej. „Oczyszczanie” księgarń i bibliotek powszechnych z książek „szkodliwych i wrogich” w latach 1949-1954*. W: J.Z. Lichański (red.), *Retoryka i badania literackie*, Warszawa 1998, s. 183-244, a także współczesna selekcja dzieł i pisarzy uznanych za budujących błędne wzorce wychowawcze.

¹¹ Cf. A. Mesaudi, *Cultural Evolution: How Darwinian Theory Can Explain Human Culture and Synthesize the Social Sciences*, Chicago 2011; tenże, *Culture and the Darwinian Renaissance in the*

16. *Kanony i modele lektury*
17. PROBLEM – model lektury jest raczej dość oczywisty – poprzez ukazywanie wartości oraz norm etycznych, które tkwią w tekstach kultury i które przez nie są „propagowane”! Czyli zastosowanie narzędzi np. wziętych z teorii retoryki i krytyki retorycznej, a także filologii do opisu oraz analizy tekstów kultury¹².
18. *Historia literatury i kanony*.
19. PROBLEM – historia literatury jest po prostu porządkowaniem olbrzymiego zbioru tekstów pod jakimś określonym kątem, np. chronologicznym, problemowym, itd.¹³ Ponieważ istnieją już indeksy motywów (nie tylko literackich), które są powtarzalne w tekstach kultury, czy nie należy raczej widzieć tu pewnych narzędzi pomocnych w ich odnajdywaniu w opisywanych tekstach kultury i pokazywanie ich modyfikacji?¹⁴ Także pamiętanie, że to retoryka i krytyka retoryczna pozwala na badanie sfery myśli (dianoia) i jej kształtowania w tekstach? Może należy sięgnąć do tych narzędzi badawczych wzbogaconych o idee wzięte m.in. z prac Edith Stein?¹⁵

Jednak problemem, który nie pojawił się w debacie i dyskusji, są problemy dotyczące między innymi Internetu, zwłaszcza kiedy czytamy¹⁶:

Literaturoznawcy, podcasterzy, tiktokrzy, booktuberzy, blogerzy, a także – a nawet przede wszystkim! – książkary i bookfluencerzy. Działają w sieci, by promować czytelnictwo, mimo że używają w tym celu różnych platform czy formatów prezentacji. Wartościowe inicjatywy, które skłaniają odbiorczyń i odbiorców do sięgnięcia po książkę, są naszym zdaniem warte odnotowania. Dlatego właśnie w Plebiscycie Książka Roku 2023 możecie także oddać głos w kategorii Człowiek Książki [podkreśl. – JZL].

Należy także pamiętać o stronach www, które przygotowują rankingi książek. Koniec roku bądź lepiej – przełom lat – jest okresem, gdy różne blogi, vlogi, franpage, podcasty i inne związane z książkami „uaktywniają się” i ogłaszają zestawy książek najlepszych, najgorszych, koniecznych do przeczytania i tym podobnych¹⁷. Są to między innymi Esa czyta Bookmenka, Doktor Book,

Social Sciences and Humanities. (For a special issue of the *Journal of Evolutionary Psychology*, “The Darwinian Renaissance in the Social Sciences and Humanities”), *Journal of Evolutionary Psychology*, 2011, 1-16.

¹² Cf. *Romantyzm w dyskursach pedagogiki kultury*, Warszawa 2024, który porusza niektóre ze wskazanych tu kwestii.

¹³ Cf. *Retoryka i historia literatury*, D. Heck (red.), Warszawa 2024 [seria: *Forum Artis Rhetoricae*, 2024, (1-2)].

¹⁴ Cf. S. Thompson, *Motif Index of Folks Tales*, https://www.academia.edu/11037037/Stith_Thompson_Motif_Index_Of_Folk_Literature_Revised_And_Enlarged_Version, [dostęp: 2025.03.15].

¹⁵ Cf. E. Stein, *Filozofia psychologii i humanistyki*, Kraków 2016.

¹⁶ *Lubimy czytać – człowiek książki 2023*, <https://lubimyczytac.pl/poznajcie-blizej-nominyowanych-w-kategorii-czlowiek-ksiazki-i-zaglosujcie-w-plebiscycie>, [dostęp: 2024.02.20].

¹⁷ Cf. <https://vlogi.info/tematyczny-spis-kanalow/2146000071/ranking-kanalow-o-literaturze-3>, [dostęp: 2025.01.27].

alex.andthebooks, literatura.przepiekna, lookforbooks, zaksiazkowane8428, TheTalkincloud, pani nostalgia i wiele innych. Oczywiście, wskazani autorzy działają przez cały rok, ale właśnie zamknięcie roku i otwarcie nowego jest dobrym okresem na przyjrzenie się im. Ze swojej strony tylko je sygnalizuję, bo przesłuchanie ich, przygotowanie proponowanych przez nich list książek oraz rankingów jest zadaniem na osobne badanie. Jedno jednak można powiedzieć od razu – nie jest to materiał, który można pominąć, bowiem ze względu na zasięgi, to oni kształtują gusta czytelnicze!

Pilnym zadaniem byłaby zatem rejestracja takich stron; jak sądzę, wzór można czerpać z takiego opracowania, jak: Grzegorz D. Stunża, Radosław Bomba, Piotr Siuda, Krzysztof Stachura. *Dwa zero czy zero? Blogi o tematyce kulturalnej a przemiany kultury uczestnictwa*, Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej 2015. Wspomniana wcześniej strona <https://vlogi.info/tematyczny-spis-kanalow/2146000071/ranking-kanalow-o-literaturze-3>, (2025-01-27) przynosi informację o takich kanałach, których łącznie jest 216¹⁸. **Pierwsze 18** – każdy przekracza 40.000 subskrypcji i razem mają **1.604.000** subskrypcji, z czego kanały 1-6 (1025300) a kanały 7-18 (578700).

A zatem, niezależnie od badań, jakie są prowadzone w środowisku naukowym badaczy literatury, właśnie Internet jest środowiskiem dla tychże badań konkurencyjnym i staje się swoistym forum dyskusji o książkach.

Podstawa programowa

Warto sięgnąć do *Podstawy programowej nauczania języka polskiego*, w której czytamy¹⁹:

Rozróżnianie kultury wysokiej i niskiej, elitarnej i popularnej oraz dostrzeganie związków między nimi. Secundo – w tym samym rozporządzeniu jest także uwaga w części Samokształcenie czytamy (ibidem, 33): [uczeń] 9) wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny; 10) gromadzi i przetwarza informacje, sporządza bazę danych; 11) korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość.

¹⁸ Czy można je potraktować jako, postulowaną jeszcze przez Maurycego Mochnackiego, *dyskusję publiczną o literaturze*? Chyba jednak tak, bo to jest jakaś nowa forma *uczestnictwa w kulturze*.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dziennik Ustaw 2018, poz. 467, s. 24. Kwestie te pozostały niezmienione w projekcie zmian podstawy programowej!

Jednocześnie jednak tu i ówdzie pojawiają się ostrzeżenia przed wprowadzaniem do szkół masowo narzędzi AI²⁰. Zatem, stajemy przed niezwykle ważkim problemem, kiedy z jednej strony powinniśmy zapoznać uczniów z narzędziami AI, z drugiej jednak – należy to czynić z dużą ostrożnością. Zarazem – pojawiają się głosy, że kanon, w takiej postaci, w jakiej dziś jest w edukacji, wymaga pilnie korekty²¹.

Kanon – zwierzę metafizyczne?

Określenia „zwierzę metafizyczne” użył bodaj Tadeusz Miciński, a przed nim pojawiło się jako nazwa czegoś paradoksalnego i jeśli wprowadzam je tutaj, to nie dla „pustej krotchwili”, ale aby wskazać, że sam problem jest swoistym paradoksem. Przytoczone wcześniej kwestie, a nie jest to ich pełen katalog, wskazują właśnie na taki charakter poruszanego zagadnienia.

Jest to bowiem bardzo konkretny problem (por. hasło: *kanon w Słowniku terminów literackich*²²), a obecnie powraca jako bardzo rzeczywisty, jak też niewygodne zagadnienie, głównie w kontekście programu nauczania literatury polskiej zarówno w szkole, jak i na uniwersytecie. Przedstawiony wcześniej katalog pytań, szczególnie obecnie „wymusza” na nas ponowne podjęcie tych kwestii. Szczególnie, że możliwości, jakie stwarzają narzędzia AI, w tym Chat GPT, a także przywołane wcześniej blogi, vlogi, fanpage i tym podobne pokazują, że dotychczasowe stosowanie pojęcia „kanon” zaczyna tracić swój dotychczasowy sens.

Internet, a także właśnie narzędzia AI uczyniły bardziej rozległe możliwości uczestnictwa w kulturze i zarazem, w pewnym sensie, poszerzyły dostęp do dorobku kultury, w tym literatury, na skalę dotąd niespotykaną (choćby poprzez dostęp do katalogów bibliotek na całym świecie, a także, poprzez bazy pełnotekstowe, do ich zasobów). Nie bez znaczenia jest także fakt, iż

²⁰ Cf. E. Helmersson: *Trzymajcie przedsiębiorców AI z dala od szwedzkich szkół*, por. <https://www.dn.se/ledare/erik-helmerson-hall-ai-entreprenorerna-langt-borta-fran-den-svenska-skolan/>, [dostęp: 2025.03.07]. Także studium Erika Larsona przywołane w przypisie 9.

²¹ Cf. <https://strefaedukacji.pl/kanon-lektur-nalezy-ograniczyc-do-niezbędnego-minimum-i-wprowadzic-elementy-zywego-czytania-na-lekcjach/ar/c5p2-27345985>, [dostęp: 2025.03.11].

²² Cf. M. Głowiński i in., 1998, s. 234-235. Jak piszą autorzy (Michał Głowiński, Janusz Sławiński, Teresa Kostkiewiczowa), należy wyróżnić pięć jego rozumień: 1. kanon tekstów religijnych, 2. kanon jako gatunek w poezji bizantyńskiej, 3. kanon (w naszym rozumieniu jako dzieła najwybitniejsze, które kształtują tradycję literacką, także tzw. smak, kształtowanie świadomości), 4. kanon liryków (w starożytnej poezji greckiej) oraz 5. kanon tekstu (pojęcie z zakresu edytorstwa). Dla nas znaczenie 3 i 5 jest najważniejsze. Por. także M. Asper, *Kanon*. W: *HWdR*, Tübingen 1998, Bd. 4, S. 869-882. Autor wskazuje, szczególnie w odniesieniu do wieków od XVII do XX, badaczy oraz twórców, którzy takie kanony kształtowali.

dzięki posługiwaniu się translatorami zniknęła – przynajmniej częściowo – bariera językowa.

A zatem, uczestnictwo w kulturze stało się możliwe dla daleko większych grup społecznych, niż było to możliwe jeszcze do schyłku wieku XX.

Także dawne podziały na literaturę wysoką, masową, popularną i tak dalej straciły swe uzasadnienie, bowiem, jak wskazałem wcześniej, to twórcy i użytkownicy blogów, vlogów, fanpage'ów i tym podobnych poświęconych książkom, bardziej niż badacze literatury czy kultury wyznaczają „kanony” czy raczej hierarchie w świecie kultury, *resp.* literatury²³.

Dość dawno pojawiło się pojęcie „utworu kultowego” i, jak się zdaje, zaczyna ono zastępować pojęcie „kanonu”. W tej sytuacji na przykład, to, co proponuje zacytowana wcześniej *PODSTAWA PROGRAMOWA* brzmi kompletnie anachronicznie. Zdaje się, że znaleźliśmy się w punkcie, kiedy na nowo trzeba określić zadania kształcenia w dziedzinie literatury i raczej uczyć umiejętności odbioru dowolnego literackiego dzieła sztuki niezależnie od tego, czy jego autorem jest Homer czy Walery Przyborski albo Maria Rodziewiczówna.

Zapewne, elementy historii literatury muszą pojawić się w procesie edukacji zarówno na poziomie szkolnym, jak i w uniwersyteckim, ale właśnie jako wiedza o pewnym procesie oraz mnogości zjawisk, może raczej pewnych faktów, ale postrzeganych w innej perspektywie. Tę wyznaczyć może i powinna retoryka oraz krytyka retoryczna, a także wiedza o kulturze, postrzeganej jako pewien proces kumulatywny²⁴.

Konkluzje

Czy są możliwe jednoznaczne konkluzje tych rozważań? Jak sądzę, tak. W praktyce dydaktycznej winniśmy skupić się na nauczaniu czytania tekstów literackich i w tym zakresie wielką pomocą może stać się wspomniana już retoryka oraz krytyka retoryczna, a także tradycyjna poetyka opisowa oraz filologia. Natomiast, problem „kanonu” winien być jednak potraktowa-

²³ Cf. A. Mazurkiewicz, *Z problematyki cyberpunku*. Literatura – Sztuka – Kultura, Łódź 2014; tenże, *Seria wydawnicza POPkultura-POPliteratura na usługach dydaktyki szkolnej w funkcji propedeutyki kształcenia w zakresie literatury/kultury popularnej. Propozycja*, Forum Artis Rhetoricae, 2019, 59 (4), s. 51-80; tenże, *Postkomiks jako zjawisko osobne. Rekonesans*, Forum Artis Rhetoricae, 2022, 69 (3), s. 45-78. Także B. Mycyk, *Rola gier cyfrowych w procesie edukacji. Szanse i zagrożenia związane z wykorzystaniem medium elektronicznej rozrywki jako pomocy naukowej na przykładzie produkcji IL-2 Sturmovik: Battle of Stalingrad oraz Operator numeru alarmowego*, Forum Artis Rhetoricae, 2018, 54 (3), s. 27-60.

²⁴ Cf. A. Mesoudi, *Cultural Evolution*, Chicago 2011; tenże, *Culture and the Darwinian Renaissance in the Social Sciences and Humanities*, Journal of Evolutionary Psychology, 1-16.

ny raczej jako element wykładu historii literatury, ale postrzeganej jako suma wiedzy o dziełach, które w poszczególnych epokach odegrały znaczącą rolę w wyznaczaniu wzorów. Trochę tak, jak w późnym antyku oraz średniowieczu taką rolę odgrywało „koło wergiliańskie”, czy późniejsze polemiki, zapoczątkowane słynną *Querelle des Ancienes et des Modernes*²⁵.

Obecnie, przy mnogości dokonań, drugim wyznacznikiem stają się, jak wskazywał Tadeusz Żabski, „gusta czytelnicze”, czy szerzej – publiczność literacka, która „życzy sobie” takiej, a nie innej literatury²⁶. W sytuacji tej należy raczej zadbać, aby owe „gusta czytelnicze” w sposób świadomy jakoś jednak kształtować, ale poprzez określanie, w procesie dydaktycznym, także poprzez dyskusje literackie, wartości, jakie teksty kultury tworzą i propagują.

Nie uciekniemy zatem od aksjologii, stąd wcześniejsza sugestia, aby sięgnąć do prac między innymi Edith Stein, która starała się problemy te poruszać, opisać i analizować. Jednakże, nie uciekniemy od dwóch problemów, na które wskazali, niezależnie od siebie, Ricarda Huch oraz wcześniej Maurycy Mochnacki²⁷. Dzieło sztuki nie może być traktowane jak towar i zysk, nie może określać jego wartości – to jedna z tez studium Huch o romantyzmie niemieckim. A Mochnacki wskazywał, że literatura to nie tylko same dzieła, ale i dyskusja, jaką wokół nich tocymy. Jeżeli o tym zapomnimy, będziemy wciąż pytać *ubi sunt* czy *a gdzie to jest* i nie znajdziemy odpowiedzi. Kanon – dość obojętnie jak postrzegany – winien być dla nas w tym sensie wyzwaniem, że pamiętając o nim, musimy czerpać z niego wzorce (bądź przeciwstawiać się im²⁸), które pomogą nam zrozumieć nasz czas. Ostatecznie tym jest dzieło sztuki – zrozumieniem swego czasu, ale i wyznaczeniem pewnych kierunków dalszego rozwoju duchowego ludzi.

Jak mówił mój śp. Ojciec, te słowa Jerzego Liberta winny być dla nas, badaczy literatury, i dla nas, twórców, mottem i wskazówką:

Uczę się ciebie, człowieku,
Powoli się uczyć, powoli.
Od tego uczenia trudnego
Raduje się serce i boli.

²⁵ Tu już nie podaję literatury, bowiem kwestie te są powszechnie znane. Wskażę natomiast na pracę Tomasza S. Dziekońskiego, *Rozprawa obejmując ogólny rys historii retoryki w Polsce* (1825). *Forum Artis Rhetoricae*, vol. 72 (2), s. 25-82, który ukazuje kształtowanie kanonu w literaturze polskiej od początku do roku 1825.

²⁶ Cf. T. Żabski, *Sposób bycia literatury popularnej w XX wieku*. W: T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jaroński (red.), *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów* Warszawa 1995. Warszawa 1996, s. 489-500. Także, *Słownik literatury popularnej*, Wrocław 1997.

²⁷ Poglądy autorów omówione w: *Romantyzm w dyskursach pedagogiki kultury*, s. 70-77.

²⁸ Wskazuje na to m.in. Markus Asper, *Kanon*, kiedy omawia te kwestie w odniesieniu do polemik literackich oraz filozoficznych, poczynając od wieku XVII po wiek XX.

O świecie nadzieją zakwita,
Pod wieczór niczemu nie wierzy,
Czy wątpi, czy ufa – jednak –
Do ciebie, człowieku, należy.

Jerzy Libert, *Uczę się ciebie, człowieku...*, 1931

Warszawa, 2025-03-15

Wkład autorów

Autor deklaruje samodzielny wkład w powstanie pracy.

REFERENCES

Opracowania

- Adorno, T.W. (2021). *Przemysł kulturalny. Wybrane eseje*, przekł. M. Bucholz. Warszawa: Wydawnictwo NCK [Myśl o kulturze]
- Asper, M. (1998). *Kanon*. W: *HWdR*, Tübingen, 4, 869-882
- Dziekoński, T.S. (1825). *Rozprawa obejmując ogólny rys historii retoryki w Polsce*. *Forum Artis Rhetoricae*, 72 (2), 25-82
- Gemra, A. (1998). *Literatura popularna. Literatura gatunków?* W: J.Z. Lichański (red.), *Retoryka i badania literackie. Rekonesans* (ss. 55-74). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Gemra, A. (2015). *Słowo wstępne*. W: J.Z. Lichański, W. Kajtoch, B. Trocha (red.), *Literatura i kultura popularna. Metody: propozycje i dyskusje* (ss. 7-10). Wrocław: Pracownia Badań nad Literaturą i Kulturą Popularną oraz Nowymi Mediami
- Gilson, E. (2022). *Spółczesność masowa i jej kultura*, przekł. A. Kuryś. Warszawa: Wydawnictwo Teologii Politycznej [Biblioteka Teologii Politycznej, 27]
- Głowiński, M., Kostkiewiczowa, T., Okopień-Sławińska, A., Sławiński, J. (1998). *Słownik terminów literackich*, 3. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum
- Harris, M. (1964). *The Nature of Cultural Things*. New York: Random House
- Horkheimer, M., Adorno, T.W. (2002). *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments* [przekł. M. Łukasiewicz, *Dialektyka oświecenia*, Warszawa 2010]. Stanford: Stanford University Press
- Kondek, S. (1998). *Eksterminacja literatury popularnej. „Oczyszczanie” księgarń i bibliotek powszechnych z książek „szkodliwych i wrogich” w latach 1949-1954*. W: J.Z. Lichański (red.), *Retoryka i badania literackie* (ss. 183-244). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Larson, E.J. (2021). *The Myth of Artificial Intelligence. Why Computers Can't Think the Way We do*. Cambridge: Belknap Press (Harvard University Press)
- Lichański, J.Z. (2023). „Eine kleine trupa”, czyli dywan z wkładką. *Polska powieść kryminalna – opis kilku przykładów z sugestii teorii*. W: A. Mazurkiewicz (red.), *Polska literatura kryminalna XX i XXI wieku. Propozycje lektur*. *Folia Litteraria Polonica*, 1 (66), 27-42
- Lichański, J.Z. (2023). „Fundacja” i „Honor Harrington”. *Jak fantastyka przegoniła rzeczywistość*. *Literatura i Kultura Popularna*, XXIX, 123-145
- Mazurkiewicz, A. (2014). *Z problematyki cyberpunku. Literatura – sztuka – kultura*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
- Mazurkiewicz, A. (2019). *Seria wydawnicza POPKultura-POPLiteratura na usługach dydaktyki szkolnej w funkcji propedeutyki kształcenia w zakresie literatury/kultury popularnej. Propozycja*. *Forum Artis Rhetoricae*, 59 (4), 51-80
- Mazurkiewicz, A. (2022). *Postkomiks jako zjawisko osobne. Rekonesans*. *Forum Artis Rhetoricae*, 69 (3), 45-78
- Mesoudi, A. (2011). *Cultural Evolution: How Darwinian Theory Can Explain Human Culture and Synthesize the Social Sciences*. Chicago: University of Chicago Press
- Mesoudi, A. (2011). *Culture and the Darwinian Renaissance in the Social Sciences and Humanities*. [For a special issue of the *Journal of Evolutionary Psychology*, “The Darwinian Renaissance in the Social Sciences and Humanities”]. *Journal of Evolutionary Psychology*, 1-16
- Mycyk, B. (2018). *Rola gier cyfrowych w procesie edukacji. Szanse i zagrożenia związane z wykorzystaniem medium elektronicznej rozrywki jako pomocy naukowej na przykładzie produkcji IL-2 Sturmovik: Battle of Stalingrad oraz Operator numeru alarmowego*. *Forum Artis Rhetoricae*, 54 (3), 27-60

- Myrdzik, B., Karwatowska, M. (red.), (2008). *Relacje między kulturą wysoką i popularną w literaturze, języku i edukacji*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Stein, E. (2016). *Filozofia psychologii i humanistyki* (wstęp i opr. B. Beckmann-Zöller, przekł. P. Janik SJ, M. Baran SJ, J. Gaca). Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych
- Stunża, G.D., Bomba, R., Siuda, P., Stachura, K. (2015). *Dwa zero czy zero? Błogi o tematyce kulturalnej a przemiany kultury uczestnictwa*. Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej
- Żabski, T. (1996). *Sposób bycia literatury popularnej w XX wieku*. W: T. Michałowska, Z. Gołiński, Z. Jaroński (red.), *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów Warszawa 1995* (ss. 489-500). Warszawa: Wydawnictwo IBL
- Żabski, T. (red.), (1997). *Słownik literatury popularnej*. Wrocław: Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej
- Żółkiewski, S., Hopfinger, M. (red.), (1982). *Publiczność literacka*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum [Problemy Kultury Literackiej, 1]
- Duchowość w literaturze popularnej*, (2024), red. o. Łukasz Krauze, prof. Bogdan Trocha. Warszawa: Wydawnictwo DiG [seria: *Forum Artis Rhetoricae*, 77-78 (3-4)]
- Fantastyczność i cudowność*, (2009), red. T. Ratajczak, B. Trocha, 1-7, Zielona Góra [work in progress]
- „Folia Litteraria Polonica” *Polska literatura kryminalna XX i XXI wieku. Propozycje lektur*, (2023), red. Adam Mazurkiewicz, 1 (66)
- HWdR = *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, (1992-2015). Hrsg. W.J.G. Ueding, G. Kalivoda, L. Keintah, F-G. Robling, T. Zinsmaier (red.), 1-12. Berlin-Boston Tübingen: Max Niemeyer Vlg., De Gruyter
- Literatura i kultura popularna*, (2015), red. T. Żabski, A. Gemra, I-XXXI, Wrocław [work in progress]
- Retoryka; historia literatury*, (2024), red. Dorota Heck. Warszawa: Wydawnictwo DiG [seria: *Forum Artis Rhetoricae*, 75-76 (1-2)]
- Romantyzm w dyskursach pedagogiki kultury*, (2024). Warszawa: Wydawnictwo Difin
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, Dziennik Ustaw 2018, poz. 467

Źródła internetowe

- https://en.wikipedia.org/wiki/Western_canon, [dostęp: 2025.03.17]
- <https://strefaedukacji.pl/kanon-lektur-nalezy-ograniczyc-do-niezbednego-minimum-i-wprowadzic-elementy-zywego-czytania-na-lekcjach/ar/c5p2-27345985>, [dostęp: 2025.03.11]
- <https://vlogi.info/tematyczny-spis-kanalow/2146000071/ranking-kanalow-o-literaturze-3>, [dostęp: 2025.03.27]
- Helmerson, Erik: *Trzymajcie przedsiębiorców AI z dala od szwedzkich szkół*, por. <https://www.dn.se/ledare/erik-helmerson-hall-ai-entreprenorerna-langt-borta-fran-den-svenska-skolan/>, [dostęp: 2025.03.07]
- Thompson, Ann, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-19250-2_7, [dostęp: 2025.03.17] [UWAGA – jest to fragment książki, a raczej serii pt.: *The Critics Debate*, która poświęcona jest podobnemu zagadnieniu!]
- Thompson, Stith. *Motif Index of Folks Tales*, https://www.academia.edu/11037037/Stith_Thompson_Motif_Index_Of_Folk_Literature_Revised_And_Enlarged_Version, [dostęp: 2025.03.15]